

DEEL 1: praktijkvoorbeeld

OVER DE ARTIKELENREEKS 'PARTICIPATIELANDSCHAPPEN' 'Het moet anders,' schreef staatssecretaris Sharon Dijksma vorig jaar in de Rijksnatuurvisie *Natuurlijk Verder*. 'Natuur moet niet beschermd worden tegen, maar versterkt worden met de samenleving.' Natuurorganisaties en overheden zoeken naar nieuwe vormen van 'maatschappelijke betrokkenheid'. Ondertussen lijken burgers en bedrijven het heft ook zelf in handen te nemen. Maar gaat het roer écht om – en zo ja, welke kant gaan we op? En willen we dat eigenlijk wel? In 2015 – het jaar van de groene vrijwilliger – verkent Landwerk de nieuwe landschappen van de participatiemaatschappij.

De serie 'Participatielandschappen' wordt financieel mede mogelijk gemaakt door *InnovatieNetwerk*. De redactie is verantwoordelijk voor de inhoud van de artikelen.

Partijleider Marijke Thijssen van de Partij voor de Dieren op bezoek in het door de partij gekochte natuurgebied bij Daarle. Met de wildebeestseenheid is afgesproken dat er in het gebied niet op wild gejaagd wordt. (Foto: Partij voor de Dieren)

AFLEVERING 3: Protestnatuur

Van 'Bulderbos' tot 'Groeierend Verzet'

De Nederlandse natuurbescherming begon in zekere zin in 1906, toen de Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten het Naardermeer aankocht, uit protest tegen de plannen van de gemeente Amsterdam om er een vuilstort te maken. Het Naardermeer werd een krachtig burgerprotest tegen de aantasting van de natuur, dat brede navolging vond. Natuurmonumenten groeide uit tot een van de grootste verenigingen van Nederland. Nadat natuurbehoud zich tot gangbaar overheidsbeleid had ontwikkeld, verdween het oorspronkelijke activistische karakter van de vereniging grotendeels. Vanaf de jaren tachtig kwamen daar nieuwe, vaak radicale protestnatuurgebiedjes voor in de plaats. Sommige van die gebieden zijn, misschien wel tegen wil en dank, uitgegroeid tot voorbeelden van het nieuwe natuurbesluit van staatssecretaris Dijksma.

Door **Hans Bleumink**

De eerste grondaankoop van de nieuwe protestgeneratie vond waarschijnlijk plaats in 1984, toen de anarchistische actiegroep Atoomvrijstaat een paar percelen bij vliegbasis Woensdrecht kocht – niet om de natuur te beschermen, maar om te protesteren tegen de voorgenomen plaatsing van 48 NAVO-kruisraketten. Onder aanvoering van het Komitee Kruisraketten Nee was in die jaren zo ongeveer half Nederland op de been gebracht om te protesteren tegen de dreigende escalatie van de nucleaire wapenwedloop. De Atoomvrijstaat zocht een nieuwe strategie. Door grond te kopen kon ze ook juridisch procederen tegen de komst van de kruisrak-

ketten als aangrenzende grondeigenaar was ze immers belanghebbende. Ook zou de grond eerst onteigend moeten worden als de vliegbasis wilde uitbreiden. Bovendien konden ze op hun eigen grond gemakkelijker protesteren. In 1987 ging het plan voor de stationering van de kruisraketten van tafel, waarna de percelen werden verkocht.

ATOOMVRIJSTAAT VOLKE

In 1990 kocht de Atoomvrijstaat opnieuw een stukje grond, dit keer in de Trentse bossen bij het Brabantse Uden, om te protesteren tegen de vermeende aanwezigheid van Amerikaanse kernkoppen op vliegbasis Volkel. Het bosje van zo'n 50 bij 50 meter, oorspron-

kelijk een caravanstandplaats, fungeerde lange tijd als semipermanent vredeskamp en protestlocatie.

Dit jaar vierde de vrijstaat haar 25-jarig jubileum. Hoewel de vrijstaat in een bos ligt, heeft het nooit een echt natuurgebiedje willen worden. Het terrein werd lange tijd intensief gebruikt, en bij iedere storm waalden er wel een boom om. De laatste jaren kwamen er nog maar weinig actievoerders. De beheerder van het gebied, Theo van den Heuvel, wil er daarom een permanent vredesmonument van maken, door er kerstbomen te planten. Een eerdere poging mislukte, doordat de boomjes niet aansloegen en met kerst gestolen werden.

Nieuwe generatie Bulderboswachters. (Foto: Annelies van Aller)

Bulderbos. (Foto: Louis Visseren)

BULDERBOS

Heel anders ging het met het misschien wel het bekendste protestbos van Nederland, het Bulderbos van Milieudefensie, bedoeld om de uitbreiding van Schiphol tegen te houden. Nadat in 1993 bekend was geworden dat Schiphol een vijfde start- en landingsbaan zou aanleggen – de tegenwoordige Polderbaan – kocht Milieudefensie in het voorjaar van 1994 een halve hectare grond op de plek waar de baan zou komen. Een half jaar later planten zo'n zesduizend sympathisanten hun eigen boom op het stukje niemandsland in de Haarlemmermeer. Twintig organisaties plantten er een grote adoptieboom.

Niet als de stukjes grond van de Atoomvrijstaat was het Bulderbos bedoeld om een juridische voet tussen de deur te krijgen, de aanleg van de vijfde baan door de ontgenningsprocedures zo lang mogelijk tegen te houden én om op locatie te protesteren. Het moest het episch centrum worden van het landelijke protest tegen de groei van Schiphol. En half jaar later bleek de vijfde baan een stukje verderop te zijn geprojecteerd, en in allerijl kocht Milieudefensie een tweede Bulderbos, op de juiste plek, dit keer met 358 mede-eigenaren, waardoor de verwachte ontgenningsprocedure extra lang zou duren. Ook hier werden bomen geplant, en maandenlang bivakkeerden er actievoerders. Begin 2002 viel het doek voor het tweede Bulderbosje en werd gestart met de aanleg van de Polderbaan. Zo'n 60 bomen werden gered en overgebracht naar het kathedraalbos bij Almere – het zogenaamde Bulderbos in Ballingschap – dat nu, ironisch genoeg, in de nieuwe aanwiegroute ligt van de geplande uitbreiding van Lelystad Airport.

Hoewel het Bulderbos de aanleg van de vijfde baan uiteindelijk niet heeft kunnen voorkomen, was de actie een groot succes, schreef Wijnand Duyvendak vorig jaar bij het twintigjarig jubileum van het Bulderbos. Volgens Duyvendak, destijds de directeur van Milieudefensie, heeft het Bulderbos geleid tot belangrijke politieke discussies en het brede besef dat ongebreidelde groei van het vliegverkeer ook veel negatieve effecten heeft – een besef dat in veel andere landen volgens Duyvendak vandaag de dag ontbreekt. Het Bulderbos leverde ook een interessant protestwapen op, dat ook elders ingezet kon worden. Nog steeds heeft Milieudefensie twee andere protestgebieden in bezit, de Betuwe Broek, een fruitboomgaard bij Slijk-Ewijk, als protest tegen een Multimodaal Transport Centrum Valburg (sinds 2002), en de Brabantse Broek, een weiland bij Aarle-Rixtel, om de aanleg van een rondweg rond Eindhoven te dwarsbomen (sinds 2004). Talloze mensen kochten hiervoor een picknick-certificaat van vijftig euro. Dit jaar bestoet de provincie om definitief een streep te zetten door de plannen voor de rondweg. Volgens een woordvoerder van Milieudefensie kwamen er tijdens de actieperiodes veel mensen naar beide gebieden; in de Betuwe Broek waren jarenlang drukbezochte appelplukdagen. Tegenwoordig worden de gebieden niet meer actief beheerd.

VLEEGTUGSPOTTERS

Het oorspronkelijke Bulderbos, dat op de verkeerde plek lag, bleef wel behouden en wordt nog steeds actief beheerd. Tegenwoordig is het het kleinste natuurgebied van de Haarlemmermeer, één voetbalveld groot. Het

WOUDFUNDING

Van veel recentere datum is de protestnatuur van de Partij voor de Dieren. Na de ingrijpende natuurbesluitingen van staatssecretaris Henk Bleker in 2011, bestoet de partij om via 'woudfunding' boompjes aan te kopen en die te planten op terreinen van natuurorganisaties en gemeenten die zelf geen geld meer hadden om hun natuurgebieden in te richten. Zo verschenen er protestboses op de Utrechtse Heuvelrug, in de Haarlemmermeer en op het ecoduct bij Vianen. Anders dan de protestnatuur van de vredes- en milieubeweging, die was gericht tegen kruisraketten of landingsbanen, waren de actiebossen van de Partij voor de Dieren een statement tegen de natuurbesluitingen. 'Groeiland verzet', werd de campagne genoemd.

De campagne kreeg landelijke bekendheid toen Staatsbosbeheer begin 2013 34 hectare natuur in het Twentse Daarle per opbod wilde verkopen. De natuureiendom moest het begin worden van een grote verkoopoperatie, die de staatskas zo'n 100 miljoen euro moest opleveren. De natuurverkoop leidde tot felle maatschappelijke kritiek. Moest natuur wel in de 'uitverkoop'? Das en Boom stapte naar de rechter. Natuurmonumenten organiseerde een actiebaan en bewoners van het gebied richtten een Landschapsbond op, die tegen de verkoop agende. Ondertussen haalde de Partij voor de Dieren met steun van zo'n 4000 sympathisanten binnen drie weken ruim een kwart miljoen euro op, waarmee ze een bod deed op drie natuurgebieden van samen 10 hectare – en mel succes. Er bleef zelfs nog geld over voor het toekomstige beheer. Daarmee

“Net als de stukjes grond van de Atoomvrijstaat was het Bulderbos bedoeld om een juridische voet tussen de deur te krijgen”

evenaarde de partij de prestatie van Jac. P. Thijssen, die in 1906 met zijn Natuurmonumenten een maand of drie nodig had om de 150.000 gulden voor het Naardermeer bijeen te brengen.

Imke Pels-Banen, bureaumedewerker bij de Partij voor de Dieren en coördinator achter de natuur aankoop in Daarle: "De actie was een logisch vervolg op de protestbosen. Wij vonden dat de natuur niet verder uitgekleeft moest worden en niet verkocht moest worden aan particulieren, wat immers tot nog verdere versnippering zou leiden. Dat we toch met de openbare verkoop hebben meegedaan, was omdat we wilden voorkomen dat de natuur in verkeerde handen viel en op termijn zou verdwijnen. Wij vonden de bescherming onvoldoende."

De acties hadden succes. In de zomer van 2013 bestoet staatssecretaris Dijkzma de verdere natuurverkoop te stoppen. "Veel mensen," schreef Dijkzma bij haar besluit, "willen de zorg over hun eigen leefomgeving zelf ter hand nemen. Ook de oprichting van de Landschapsbond Daarle spreekt, naast zorg over de verkoop, een grote betrokkenheid bij de natuur en landschap in de eigen omgeving. Ik juich dat toe."

Immiddels worden de drie natuurgebieden al ruim twee jaar lang beheerd door de Partij voor de Dieren, in nauwe samenwerking met Landschap Overijssel. Pels-Banen: "We hebben gemerkt dat er een grote groep mensen is die zich verbonden voelt met het gebied, omdat ze hebben bijgedragen aan het behoud ervan. Samen met Landschap Overijssel, dat ons adviseert over de inrichting en het beheer van de gebieden,

organiseren we twee keer per jaar een vrijwilligersdag. Landschap Overijssel zorgt voor het materiaal en organiseert het werk; wij zorgen voor de mensen. Iedere keer zijn het er een stuk of 35. Er is een vaste kerngroep, en steeds weer nieuwe mensen uit het hele land."

De Partij voor de Dieren wil het gebied zo natuurlijk mogelijk behouden. Tot 2018 zitten er echter nog jachtrechten op het gebied, terwijl het tegengaan van de jacht een van de belangrijkste politieke speerpunten van de partij is. Pels-Banen: "Gelukkig is het gelukt om met de wildebeestseenheid af te spreken dat er in onze gebieden niet gejaagd wordt. Zo vormen onze natuurgebieden in het jachtseizoen in feite een veilige haven voor het wild."

Ondertussen lijkt het natuurgebied bij Daarle een schoolvoorbeeld te zijn geworden van wat staatssecretaris Dijkzma bepleit: dat actieve burgers zelf heel goed verantwoordelijk kunnen zijn voor natuur, waar mogelijk zelfs als mede-eigenaar. Pels-Banen: "Natuurlijk is goed als mensen betrokken zijn bij natuur. Dat komt de bescherming van de natuur ten goede. Maar het mag niet zo zijn dat Dijkzma zich daarmee aan haar verantwoordelijkheid onttrekt. De overheid blijft verantwoordelijk voor een goed natuurgebied."

DEEL 2: verdieping

'Tot proffijt van de ghemeeensaemheijt'

Historica Tine de Moor over de kracht van collectief beheer

Beleidsmakers, terreinbeheerders of waterschappen vragen zich af of lokale initiatieven – van een groep boeren tot een zorgcoöperatie – wel in staat zijn om ook op de langere termijn water te beheren, landschap te onderhouden of goede zorg te leveren. Volgens historica Tine de Moor laat de eeuwenlange geschiedenis van gildes, markten en waterorganisaties juist zien dat lokale organisaties vaak veel beter in staat zijn om lokale problemen op een duurzame manier op te lossen. Nieuwe initiatieven in de zorg en de energiesector laten dat ook zien. Dat vraagt wel om een andere houding van overheden.

Door **Hans Bleumink**

De Vlaamse historica Tine de Moor (1975) is sinds 2012 hoogleraar sociale en economische geschiedenis aan de Universiteit van Utrecht.

Vanuit historisch perspectief doet zij onderzoek naar 'instituten voor collectieve actie': burgerinitiatieven en moderne vormen van zelforganisatie in onder meer de energiesector, de zorg en de voedselproductie. Opgeleid als historica en ecologie promoveerde ze in 2003 op een dissertatie naar het gebruik en beheer van gemeenschappelijke gronden in zandig Vlaanderen, in de 18e en 19e eeuw. 'Tot proffijt van de ghemeeensaemheijt'.

TRAGEDY OF THE COMMONS

De Moor bouwt in haar werk voort op dat van de Amerikaanse wetenschapper Elinor Ostrom (1933-2012), die in 2009 de Nobelprijs voor de Economie won voor haar baanbrekende onderzoek *Governing the Commons. The Evolution of Institutions for Collective Action*. In dat onderzoek liet Ostrom zien dat collectieve goederen en publieke 'diensten', zoals water, woeste gronden, veiligheid, zorg of energie, vaak uitstekend beheerd konden worden door lokale groepen en belanghebbenden – vaak veel efficiënter, effectiever en rechtvaardiger dan door marktwerking of overheidsbeleid. In haar studie liet Ostrom

zien dat succesvolle zelforganisaties voldeden aan acht 'ontwerpprincipes', zoals een duidelijke (geografisch) afbakening, duidelijke regels over wie er wel en geen rechten heeft, effectieve monitoring, en toegankelijke mechanismes voor het oplossen van conflicten. "Een deel van het probleem dat mensen hebben met het gebruik en beheer van gemeenschappelijke hulpbronnen," zei Ostrom tegen het einde van haar leven, "is dat ze het vaak oneens zijn – oneens over de vraag wat er eigenlijk is, en over wie er wat moet doen. Het ontwikkelen van gemeenschappelijk begrip is daarom cruciaal. Dat gaat veel verder dan een overheid die vertelt wat je moet doen."

Tine de Moor (Foto: Beeldbank Universiteit Utrecht)

Ostroms studie vormde in zekere zin het antwoord op 'The tragedy of the commons', een studie waarmee de Amerikaanse ecooloog James Hardin in 1968 wilde laten zien dat het beheer van gemeenschappelijk hulpbronnen niet aan lokale gemeenschappen kon worden overgelaten en onvermijdelijk zou leiden tot overbevissing, uitputting of overbevolking.

MARKTFALEN

De afgelopen jaren heeft De Moor zich vooral bezig gehouden met nieuwe collectieve instituties op het gebied van zorg, energie en voedsel. De Moor: "Ik probeer

te onderzoeken hoe die initiatieven zich ontwikkelen en hoe het ze lukt om gezamenlijk een bepaald doel te bereiken. De essentie van die initiatieven is dat het eigenaarschap heel laag wordt gelegd, bij de gebruikers zelf. Collectief werken doet de deelnemers als het ware in de pas lopen. De deelnemers bepalen zelf omderting de regels, voeren ze zelf uit en zorgen zelf dat regels worden opgevolgd. Juist door die gezamenlijkheid is het mogelijk collectieve goederen duurzaam te beheren."

De Moor: "Vaak denken mensen dat de revolutionaire institutionele vernieuwingen die we nu overal zien, zoals de

"Er lijkt onkunde en onbereidwilligheid te bestaan om werkelijk met burgers in gesprek te gaan. In marketing-terminen zijn dat toch je 'first users'. Daar doe je het voor."

oprichting van zorg- of energiecoöperaties, typisch stedelijk zijn. Maar de werkelijke institutionele vernieuwing vindt op dit moment plaats op het platteland – in Groningen, Friesland, Brabant of in de Achterhoek. Daar, in de wat minder bevolkte regio's is het marktfalen het duidelijkst merkbaar. In de stad wonen zoveel mensen dat marktpartijen hun diensten kunnen blijven aanbieden en daar vrij makkelijk afnemers voor kunnen vinden, maar op het platteland niet. Ouderen – zorg, openbaar vervoer, post, glasvezel – marktpartijen doen aan cherry picking en investeren alleen daar en in die diensten waarmee zij geld kunnen verdienen. En dus niet op het dunbevolkte platteland."

Daarom ontstaan er volgens De Moor juist op het platteland talloze nieuwe initiatieven van zelforganisatie. In het Brabantse Heeze-Leende richten bewoners bijvoorbeeld een eigen glasvezelcoöperatie op, omdat er geen commerciële partij was die in het dunbevolkte buitengebied een glasvezelnetwerk wilde aanleggen. En de talloze zorgcoöperaties die op het platteland ontstaan, zijn een antwoord op de concentratie van de zorg. De Moor: "In een dorp als het Groningse Ulrum was de zorg overgeplaatst naar een prachtig nieuw regionaal zorgcentrum, een paar dorpen verderop. Maar voor veel mensen was dat te ver weg. Die misten hun buren en lokale netwerk. Daarom zijn zij een eigen zorgcoöperatie begonnen."

“Vaak denken mensen dat de revolutionaire institutionele vernieuwingen die we nu overal zien, zoals de oprichting van zorg- of energiecoöperaties, typisch stedelijk zijn. Maar de werkelijke institutionele vernieuwing vindt op dit moment plaats op het platteland.”

MAALSCHAPPEN

‘Schaarste’ is misschien wel de belangrijkste reden waarom mensen zich volgens De Moor organiseren, zoals het gebrek aan goede zorg in Ulrum, of het gebrek aan goede weidegronden en bossen in de Middeleeuwen, waaruit de markten en maatschappen ontstonden - lokale organisaties die gezamenlijk een heide- of bosgebied beheerden. Als de gebieden niet duurzaam werden beheerd, had dat uiteindelijk grote economische gevolgen voor alle gebruikers: natuurbeheer uit noodzaak.

De Moor: “Mijn wortels liggen bij landbouw en landschap, en ik ben van plan die dingen terug op te nemen. Ironisch genoeg denk ik dat het beheer van landschap vooral in de steden en in de Randstad een kans maakt. Er is daar een grote kritische massa. Mensen zijn meer dan bereid hun steentje bij te dragen. Er is daar al zo weinig groen. Kijk ook naar de opkomst van *community supported agriculture* - een groep consumenten die direct bij een boer zijn producten koopt. Daar is veel behoefte aan.”

De Moor: “Op het platteland van Limburg, Drenthe en Overijssel zijn natuur en landschap veel meer een natuurlijk gegeven. Veel bewoners kunnen er ook zonder hun eigen inzet gebruik van maken. Toch zijn er heel veel mensen - juist ook uit de stad - die bereid zijn om er geld voor te betalen en er een uur voor in de trein te zitten. Op het platteland moeten we zoeken naar andere prikkels, andere vormen van reciprociteit en andere vormen van governance. Mensen hebben volle agenda's, willen misschien wel meehelpen, maar zien er wellicht tegenop om een gebied ook daadwerkelijk te beheren en te besturen. Misschien vinden ze het prettiger als ze een hiërarchische opdracht krijgen van Natuurmonumenten om een of andere exoot te verwijderen.”

Eén van de oplossingsrichtingen waaraan De Moor denkt is de oprichting van zogenaamde multipurpose organisaties. Dat gebeurt ook nu al. Zo richten verschillende zorgcoöperaties zich op (duurzame) energieproductie. Als je toch al georganiseerd bent, is die uitbreiding een relatief

In het Brabantse Heeze-Leende richten bewoners bijvoorbeeld een eigen glasvezelcoöperatie op, omdat er geen commerciële partij was die in het dunbevolkte buitengebied een glasvezelnetwerk wilde aanleggen. (Foto: coöperatie HSLnet u.a.)

kleine stap. Juist op gebieden waar winst maken (moreel) lastig is - zoals zorg of natuurbeheer - is een combinatie met een andere activiteit, zoals energieproductie, volgens De Moor een kansrijke strategie. Nu al zijn er lokale organisaties die landbouwbeheer combineren met biomassa-productie en de inzet van zorgbehoevende jongeren.

Daarnaast zou volgens De Moor een nieuwe coöperatievorm kunnen helpen om gemeenschappelijke activiteiten rondom niet-commerciële activiteiten te ondersteunen, zoals natuurbeheer of zorg. In Nederland bestaat er in juridisch opzicht één coöperatievorm, die breed is opgezet. In Vlaanderen is het ook mogelijk om een ‘coöperatie met sociaal oogmerk’ op te richten, die specifiek gericht is op maatschappelijke activiteiten, en deze ook fiscaal ondersteunt. Het zou interessant kunnen zijn om ook in Nederland zo’n tweeledige coöperatievorm te creëren. Ook denkt De Moor dat overheden en terreinbeheerders veel beter naar burgers kunnen luisteren. De Moor: “Er lijkt, ook

in Nederland, onkunde en onbereidwilligheid te bestaan om werkelijk met burgers in gesprek te gaan. In marketingtermen zijn dat toch je ‘first users’. Daar doe je het voor.”

LANDGENOTEN

Een interessant initiatief, stelt De Moor, dat misschien ook van toepassing zou kunnen zijn op natuurbeheer, is een coöperatief grondfonds, dat een jaar of wat geleden in Vlaanderen is opgericht. Dit fonds, Landgenoten, investeert in gronden voor biologische landbouw. De Moor: “Goed verkaveld landbouwgrond is schaars in Vlaanderen - nog schaarser dan bij jullie - en als landbouwgrond een keer biologisch is, wil je dat graag zo houden. Omschakeling kost vaak jaren. Daarom koop het fonds vrijkomende biologische grond op, en verhuurt het weer aan andere biologische boeren.”

De Moor: “Het fonds wordt gevuld met bijdragen van burgers. Zo word je mede-eigenaar. Je kunt je aandeel alleen onder

voorwaarden terugvragen, en je dividend wordt niet uitgekeerd. Je zou denken dat het een weinig aantrekkelijk fonds is, maar in Vlaanderen is het een groot succes. Er blijkt in Vlaanderen - en ook in Nederland - met name onder de vergrijzende bevolking veel kapitaal te zitten, dat deze groep - anders dan je misschien zou verwachten - juist risicovol durft te investeren. Niet in zomaar iets, maar juist in iets goeds, zoals biologische landbouw, of misschien ook wel natuur. Juist nu de spaarrentes zo laag zijn, is dat een enorm potentieel, dat sterk wordt onderschat.”

De Moor: “Het mooie van Landgenoten is dat het niet alleen een fonds is, maar dat het mensen ook bewust maakt van het belang van schone landbouwgrond. Je denkt misschien dat je er nauwelijks iets voor terugkrijgt, maar het mooie is dat de biologische boer waar ik mijn groente haal, kan boeren dankzij het fonds. Dankzij de coöperatieve vorm kan het Landfonds toch voldoende kapitaal bij elkaar halen om grond aan te kopen, omdat burgers bereid zijn te investeren. Het

is niet volledig risicoloos maar dat zijn veel bankproducten ook al enige tijd niet meer...”

MEER INFORMATIE
Meer over onderzoek en internationale samenwerkingspartners rond historische vormen van zelforganisatie is te vinden op www.collective-action.info